

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Robert Jan van Pelt
Debórah Dwork

Auschwitz
stad, fabriek, vernietigingskamp

uitgeverij
Verbum

Robert Jan van Pelt
Debórah Dwork

Auschwitz
stad, fabriek, vernietigingskamp

Bob Hanf en zijn muziek bij het gedicht
'Ganz entsetzlich ungesund' van Heinrich Heine.
Muziekbibliotheek van het Gemeentemuseum in Den Haag.

© 2018 Uitgeverij Verbum, Hilversum

© 1997 Uitgeverij Boom, Amsterdam

Vertaling: Tinke Davids

Vormgeving binnenwerk: Dianne Rijnbende, Amsterdam

Deze uitgave is een geheel herziene en (aanmerkelijk) vermeerderde uitgave van de in 1997 verschenen editie.

Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever; no part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Oorspronkelijk verschenen als:

Debórah Dwork and Robert Jan van Pelt

Auschwitz: 1270 to the Present

New York/Londen: W.W. Norton & Company, Inc.,

500 Fifth Avenue, New York, NY 10110.

© 1996 by Debórah Dwork and Robert Jan van Pelt

ISBN 9789074274906

Dit boek is opgedragen aan onze familieleden die een wereld hebben ervaren waarin uitzonderlijk kwaad een doodgewoon verschijnsel werd, en normale hoffelijkheid veranderde in uitzonderlijke goedheid. Met name herdenken we hier Bob Hanf, componist, schilder en dichter. Sinds het voorjaar van 1942 was hij ondergedoken in Amsterdam, maar hij is verraden en op 23 april 1944 gearresteerd door de Sicherheitspolizei. Hij werd vier dagen vastgehouden in het SD-hoofdkwartier aan de Marnixstraat, en vervolgens overgebracht naar Westerbork, waar hij werd opgesloten in Barak 67, de strafbarak. Tijdens zijn verblijf in Westerbork slaagde hij erin twee brieven aan zijn 'arische' zwager te sturen. Daaruit blijkt een opmerkelijke afstandelijkheid aangaande zijn eigen lot. Op 19 mei zijn Bob, de overige tweehonderdnegen 'strafgevallen' en tweehonderdvijfveertig zigeuners in veewagens geladen en naar het Oosten gestuurd. Het transport arriveerde op 21 mei in Auschwitz; honderddrie personen gingen rechtstreeks door naar de gaskamers, en honderd vrouwen en tweehonderdvijftig mannen, onder wie Bob, werden tot het kamp toegelaten. De nummers van de vrouwen liepen van A-5242 tot A-5341, de nummers van de mannen van A-2846 tot A-3095. Volgens de Inlichtingendienst van het Rode Kruis is Bob Hanf tot 30 september 1944 in leven gebleven.

INHOUD

Inleiding	I
HOOFDSTUK 1	
Een heel gewoon stadje	7
HOOFDSTUK 2	
De relatie met Pruisen	35
HOOFDSTUK 3	
Duitsland wendt zich naar het Oosten	69
HOOFDSTUK 4	
Het Derde Rijk	103
HOOFDSTUK 5	
Oorlog	133
HOOFDSTUK 6	
Een paradijs van bloed en bodem	167
HOOFDSTUK 7	
Een concentratiekamp	209
HOOFDSTUK 8	
IG Farben	253
HOOFDSTUK 9	
Birkenau	303
HOOFDSTUK 10	
Zomer 1941	353
HOOFDSTUK 11	
De eerste vergassing in Auschwitz	377
HOOFDSTUK 12	
Zomer en herfst 1942	403

HOOFDSTUK 13	
Auschwitz als centrum van de Holocaust	43 I
HOOFDSTUK 14	
museum	47 I
HOOFDSTUK 15	
Auschwitz in de Lage Landen	497
Noten.	529
Volledige titels van in de onderschriften genoemde werken	565
Personenregister	569

INLEIDING

‘Ik was doodziek, ik had pleuritis en vlektyfus,’ zo herinnerde Frieda Menco-Brommet zich. Ze was destijds negentien, Nederlands, Joods, en zat gevangen in Auschwitz-Birkenau. ‘En toen werd het januari, 18 januari 1945, en we hoorden schoten in de verte. De Duitsers kwamen naar onze barak en zeiden: “Allemaal op transport! Als jullie niet opstaan, worden jullie doodgeschoten!” Dus moesten we wel vertrekken.

Ik had geen kleren; mijn moeder wist een paar vodden te veroveren. Ze kleepte me aan en ondersteunde me; en toen viel ik flauw. Ik had in geen maanden op mijn benen gestaan. De mensen liepen over me heen.’ Terwijl de overige gevangenen doorliepen, had Frieda’s moeder haar teruggesleept. ‘We konden echt niet weg. We zijn gebleven. En we zijn niet doodgeschoten.’

Frieda, haar moeder en de andere gevangenen die te ziek waren om uit het kamp te vertrekken, stonden op het punt bevrijd te worden door het Sovjet-leger. ‘Tien dagen zaten we in het niemandsland, en gaf mijn moeder me sneeuw te eten. Toen kwamen de Russen.’¹ De voorhoede van het Eerste Oekraïense Front van maarschalk Konjev bereikte het stadje dat de Duitsers Auschwitz noemden, en de Polen Oświęcim, op zaterdag 27 januari 1945. De soldaten vonden een kamp van slavenarbeiders, waar zeshonderd zieken lagen. Diezelfde dag bevrijdde het Rode Leger twaalfhonderd zieke gevangenen in een tweede, groter concentratiekamp in de buitenwijk Zasole van Auschwitz, en nogmaals vijfduizend achthonderd gevangenen (onder wie Frieda en haar moeder) op een enorm terrein in Birkenau, even ten westen van de stad. De SS (*Schutzstaffel*) had, zoals Frieda al zei, de rest van de kampbewoners, ongeveer zestigduizend mensen, gedwongen te voet naar het westen te trekken, midden in de winter en, net als zij, gekleed in vodden.

Ze hadden gemakkelijk beter gekleed kunnen zijn. Tussen de opgeblazen resten van vier crematoria vonden de Sovjet-bevrijders een paar barakken die 348.820 mannenkostuums bevatten, 836.255 kledingstukken van vrouwen, 5.525 paar vrouwenschoenen, 38.000 paar mannenschoenen, 13.964 tapijten, 69.848 borden, enorme hoeveelheden tandenborstels, scheerkwasten, brillen en kunstgebiten, en zeven ton haar. 'Canada', zoals dat gedeelte van het kamp werd genoemd vanwege de materiële rijkdom, markeerde de laatste fase van een professioneel uitgevoerd onteigeningsproces, dat aan het eind van de jaren dertig in Duitsland was begonnen met de gedwongen registratie van Joods bezit, van bedrijven, bankrekeningen, aandelen, verzekeringspolissen, trusts, onroerende goederen en kunstverzamelingen, en dat geëindigd was in het begin van de jaren veertig met de confiscatie van de resterende bezittingen van vergaste slachtoffers: kleding, schoeisel, brillen, hoofdhaar en de gouden kronen en vullingen uit hun gebitten. Iedereen in Duitsland was op de hoogte van de eerste fasen van de onteigening; het was absoluut geen geheim, het gebeurde op grond van wetten. En al zullen weinig Duitsers hebben geweten van deze laatste plundering en de regelmatige zendingen van die goederen naar het vaderland, toch hebben zeer velen ervan geprofiteerd.

De Sovjet-militairen hebben de resterende goederen zorgvuldig bewaard als belangrijkste bewijsmiddel in hun strijd tegen het monopoliekapitalisme. Toen ze het terrein onderzochten, ontdekten ze ook de archieven van de plaatselijke *Zentralbauleitung* van de SS, die de Duitsers hadden vergeten toen ze een paar weken eerder de crematoria opbliezen en ander bezwarend bewijsmateriaal vernietigden. De officieren van het NKVD verzamelden honderden kisten met materiaal en overhandigden de helft daarvan aan Jan Sehn, de Poolse rechter die opdracht kreeg de processen wegens oorlogsmisdaden tegen de kamp-SS'ers voor te bereiden. Het overige materiaal brachten ze over naar Moskou, waar het werd opgeslagen in een archief dat onder controle van de veiligheidspolitie stond. De Sovjet-militairen hebben Birkenau gebruikt als krijgsgevangenkamp voor Duitse soldaten. Binnen een jaar waren de krijgs-

gevangenen vrijgelaten, of getransporteerd naar kampen in de Sovjet-Unie, en het kamp zelf kwam onder controle van de Poolse regering. Omdat men onderdak nodig had voor bouwvakkers die het verwoeste Warschau moesten herbouwen, organiseerde de overheid de overbrenging van de demontabele paardenstallen – die het laatste ‘thuis’ waren geweest voor honderdduizenden Joden uit geheel Europa. De twee resterende kleine bakstenen stookplaatsen in elke barak, die niet verplaatst konden worden, lieten een naargeestig, verlaten en zwijgend landschap van honderden schoorstenen achter.

Het verbijsterende aantal moorden, de overweldigende omvang van het misdrijf, en het uitgestrekte, desolate gebied waar het kamp ligt, ontnemen ons nog altijd het zicht op ‘Auschwitz’. Bij Auschwitz denken we aan een concentratiekamp dat op zichzelf stond, gescheiden van de rest van de wereld door *Nacht und Nebel*. Die bijna troostende demonisering brengt het kamp en de gebeurtenissen die daar aan het licht zijn gekomen, over naar het rijk van de mythen – en zo ontstaat een afstand tussen ons en een maar al te concrete historische werkelijkheid; dit onderdrukt weer de plaatselijke, regionale en nationale context van de grootste misdaad die de westerse beschaving ooit heeft toegelaten en ondergaan, zodat de verantwoordelijkheid van de duizenden individuele personen die deze wreedheden stap voor stap hebben begaan begint te vervagen. Geen van hen was een geboren massamoordenaar, of een medeplichtige aan massamoord. Ieder van hen heeft beetje bij beetje zijn weg naar het onrecht gevonden.

Auschwitz ziet Auschwitz opnieuw als een gewoon stadje, dat geworden is tot wat het is doordat doodgewone mensen gebruikmaakten van standaardprocedures: rekwisitieformulieren, transportbonnen, bouwvergunningen, verkoopakten, reçu’s. De tragiek is dat die doodgewone mensen uitzonderlijke ambities hadden: ze wilden de hersenschim die zij Duitslands verloren verleden noemden heroveren, en een al even illusoire raszuivere natie herstellen. De meeste geschiedenisboeken over Auschwitz beginnen in 1940, maar de mannen die het concentratiekamp bouwden, plaatsten

Auschwitz, net als de grote meerderheid van hun landgenoten in de jaren twintig en dertig van deze eeuw, binnen een Duitse geschiedenis die zeven eeuwen daarvoor begon. Auschwitz was in 1270 door Duitsers gesticht, maar het Rijk raakte de stad in 1457 weer kwijt. Toen Auschwitz in 1772 in Oostenrijkse handen kwam, was het opnieuw onder Duits bewind, maar Auschwitz werd in 1871 geen deel van Bismarcks Tweede Rijk zoals de rest van Oostenrijk-Hongarije. De stad zou dezelfde geschiedenis als elk grensplaatsje hebben gehad, als daar niet die laatnegentiende-eeuwse Duitse bezetenheid van wat men ‘het Duitse Oosten’ noemde, was geweest. Precies zoals negentiende-eeuwse Europese Amerikanen hoofdzakelijk bezig waren hun *Manifest Destiny* in het Westen te realiseren, en het Edwardiaanse Engeland drukdoende was de aardbol een roze kleur te geven, zo hadden de Duitsers zich naar het Oosten gewend. Het land wenkte, en de geschiedenis riep. Zoals de prairies en de vlakten kansen en beloften waren voor Europese Amerikanen, zo symboliseerde wat wij nu Polen noemen, en wat voor negentiende-eeuwse Duitsers het Duitse Oosten heette, een terugkeer naar het zuivere, verloren verleden van de Duitse Orde en Frederik de Grote, het symbool van een paradijs dat heroverd moest worden.² ‘Het Duitse Oosten is ons heimwee en onze vervulling,’ zo legde Josef Goebbels, de minister van Propaganda, de Duitse jongeren uit, en deze ene keer had hij gelijk.³

In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw was de Amerikaanse *frontier* iets voor Hollywoodfilms geworden. Voor de Duitsers van die tijd echter was de belofte van het Duitse Oosten, de roep van hun middeleeuwse en Pruisische voorouders, hun recht op *Lebensraum*, de missie van het smeden van een *Volk*, een natie van Germaanse volkeren, en hun ideologie van raszuiverheid, die afwijzend stond tegenover ieder die niet fysiek volmaakt en genetisch Duits was, een tastbare werkelijkheid. Dat was het doel van politieke retoriek en het onderwerp van militaire overwegingen. Wij nemen de Duitse Orde, Frederik de Grote, *Lebensraum* of het *Volk* misschien niet serieus, maar Adolf Hitler, *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler, de commandant van Auschwitz Rudolf Höss

en miljoenen Duitsers deden dat wel degelijk, zoals we zullen zien. Die geschiedenis, en die doelstellingen, hebben hun denken beïnvloed, dat waren de oorzaken van hun handelen.

De fundamentele vraag waarom Auschwitz een gewelddadig concentratiekamp is geworden, bedoeld om Polen doodsangst aan te jagen en gevangen te houden, en waarom dat kamp vervolgens een vernietigingskamp voor Joden is geworden, vormt de kern van dit boek. Uit de honderden bouwtekeningen voor het kamp die in Auschwitz en Moskou bewaard zijn gebleven, evenals uit de blauwdrukken en de papieren in de stedelijke, provinciale en federale Duitse archieven, blijkt dat het kamp, vanaf de tijd waarin het als concentratiekamp werd opgericht, in mei 1940, tot aan de tijd dat de Duitsers het verlieten, in januari 1945, een aantal verschillende functies heeft gehad. De ontwerpen en documenten tonen dit overduidelijk aan. Dit materiaal vormt een unieke historische bron, het laat ons de overwogen mogelijkheden zien en de keuzen die men gemaakt heeft, het getuigt van zowel ambities als resultaten. Wat wij Auschwitz noemen was geen natuurramp. Mensen, voor het merendeel Duitsers en voor het merendeel mannen, hebben dit terrein stap voor stap in *killling fields* veranderd. Zij hebben het kamp in etappen gebouwd, de rol van het kamp gewijzigd en functies toegevoegd. Dit proces zullen wij volgen, en door middel van de mondelinge geschiedenissen van overlevenden, evenals aan de hand van gedenkschriften, verklaringen onder ede en autobiografieën zullen we nagaan wat het effect hiervan is geweest op het dagelijks leven van de kampbewoners.

Eind 1941 was, in het kielzog van Operatie Barbarossa, de Jodenmoord al flink op gang gekomen in de door de Duitsers bezette gebieden in de Sovjet-Unie. Men gebruikte vergassingsbussen in de buurt van Chelmno, terwijl vaste uitroeiingskampen in Belzec, Sobibor en Treblinka in aanbouw waren. Auschwitz was nog niet aangewezen als een mogelijk centrum voor genocide. Het eerste Jodentransport is pas in maart 1942 in Birkenau aangekomen. Dat waren treinwagons vol relatief jonge, krachtige mensen, die allemaal

aan het werk werden gezet. Toen in juli 1942 de eerste oude mensen en jonge kinderen arriveerden, voor slavenarbeid ongeschikt, introduceerde de SS het systeem van selectie op een perron naast het station van Auschwitz (de *Judenrampe*), evenals de onmiddellijke uitmoording van allen die als nutteloos werden beschouwd. Halverwege de zomer van 1942 was Birkenau een oord van uitroeiing geworden voor alle Joden, afgezien van degenen die uitstel van executie kregen opdat ze zouden werken in het kamp of in de Duitse industrieën elders. Dat was de laatste functie van Auschwitz.

Robert Jan van Pelt
Debórah Dwork

Auschwitz

stad, fabriek, vernietigingskamp

Auschwitz laat stap voor stap zien hoe het gewone stadje van voor de oorlog, dat in 1270 door de Duitsers is gesticht, Duitslands meest beruchte vernietigingskamp werd. Wat wij 'Auschwitz' noemen was geen natuurramp. Mensen, voor het merendeel Duitsers, en voor het merendeel mannen, hebben over de functie en inrichting van het kamp nagedacht. Gedurende de oorlogsjaren wijzigden zij hun plannen, ze brachten steeds weer veranderingen aan in hun ontwerpen en zorgden ervoor dat deze werden uitgevoerd.

Aan de hand van de honderden bouwtekeningen die de Duitsers in 1945 inderhaast vergaten te vernietigen kunnen we dit proces tot in zijn meest schokkende details volgen. De vele gesprekken met overlevenden, memoires en dagboek aantekeningen maken duidelijk hoe dramatisch de invloed van deze veranderingen op het dagelijkse leven van de gevangenen was. *Auschwitz* is de herziene uitgave van *Auschwitz: van 1270 tot heden*, vertaling van Tinke Davids. De auteurs ontvingen voor *Auschwitz* de National Jewish Book Award.

9 789074 274906

